

תוכחה טהורה

■ אֱלֹהֵי הַדְּבָרִים

ספר דברים פותח בפסוק הבא:

”אֱלֹהֵי הַדְּבָרִים אֲשֶׁר דִּבֶּר מֹשֶׁה אֶל כָּל יִשְׂרָאֵל...”.

מן הביטוי: **”אֱלֹהֵי הַדְּבָרִים”** אנו למדים לכאורה, כי **אֱלֹהֵי** בלבד הם הדברים האמתיים! **אֱלֹהֵי** בלבד הם הראויים להישמע. אין דברים אחרים בעולם זולת אלה! **הַדְּבָרִים** הזה תואם את דעתו של רבי אבהו במדרש רבה:

”אֱלֹהֵי תּוֹלְדוֹת נַח” (בראשית ו, ט) - אמר רבי אבהו: בכל מקום שנאמר **’אֱלֹהֵי’** פסל את הראשונים, **’אֱלֹהֵי’** מוסיף על הראשונים. כאן שנאמר **’אֱלֹהֵי’** - פסל את הראשונים.”
(בראשית רבה, ל)

רבי אבהו מלמדנו, שבאומרה **”אֱלֹהֵי תּוֹלְדוֹת נַח”** מתכוונת התורה לומר שמכאן מתחילים הדורות הרצויים; רק אחרי דור המבול מתחיל תהליך חדש המצדיק את בריאת האדם בצלם אלוקים.

מצוידים בנתון הזה נחזור אל פרשת דברים:

”אֱלֹהֵי הַדְּבָרִים אֲשֶׁר דִּבֶּר מֹשֶׁה...”.

האם באמת רק את הדברים האלה אמר משה רבנו? היכן כל התורה כולה? מדוע נפסלו כל הראשונים? האם מה שדיבר עד עכשיו אין לו ערך ואינו נחשב לתורה?! את השאלה הזאת מציג מדרש **’ספרי’**:

”אֱלֹהֵי הַדְּבָרִים אֲשֶׁר דִּבֶּר מֹשֶׁה” - וכי לא נתנבא משה אלא אלו בלבד? והלא הוא כתב כל התורה כולה? שנאמר: **’וַיִּכְתֹּב מֹשֶׁה אֶת הַתּוֹרָה הַזֹּאת’** (דברים לא, ט)?

מה תלמוד לומר: 'אֵלֶּה הַדְּבָרִים אֲשֶׁר דִּבֶּר מֹשֶׁה? מלמד שהיו דברי תוכחות".

(ספרי, דברים א, א)

המדרש מצביע על ייחודיותם של הדברים האלה, בכך שהם דברי מוסר ותוכחה. ועדיין אין תשובה זו מניחה את הדעת. במה גדולה חשיבותם של דברי התוכחות על פני שאר התורה? אולי הוראת המצוות חשובה יותר?

המפתח להבנת הסוגיה הזאת נעוץ בהתבוננות במהות התוכחה שבספר דברים. משה רבנו מחזיר את עם ישראל אחורה במנהרת הזמן לאותם דברים ולאותם אירועים שהם הכירו וָחוּו (מלשון חוויה); אולם הפעם, במבט לאחור מזווית ראייה שונה.

זהו החידוש. להביט על טעויות העבר, לשחזר את האירועים ולשאול שאלה פשוטה: איך היינו מסוגלים לטעות בצורה כזאת?

משה רבנו משחזר לעם ישראל את כל אשר אירע במשך ארבעים שנה. עצם אֶזְכֹּר הדברים במבט לאחור מעניק להם ממד אחר לגמרי.

על פי התובנה הזאת, פירוש דברי המדרש "אֵלֶּה הַדְּבָרִים - פסל את הדברים הראשונים" יהיה כך: אמנם התורה והמצווה חשובים מאוד, אך כשהם התרחשו לא השפיעו השפעה מוחלטת לטווח ארוך מפני שהיו בזמן **אמת**, בשעת התרחשות האירועים.

על פי זה, כל סיכום של אירועי חיים מכיל הפקת לקחים והופך אוטומטית לדברי תוכחה ומוסר. רק אז מתחילים להישאל השאלות הקשות: האם לא היה אפשר אחרת, האם לא היו החמצוות לאורך הדרך?

■ הוֹכַח תּוֹכִיחַ אֶת עַמִּיתְךָ

מִצְוַת התוכחה היא מהקשות והמסובכות שבמצוות התורה. כאשר מטיפים מוסר ללא הכשרה מתאימה, ללא מיומנות וללא ניסיון, עלולה התוצאה להיות הפוכה. מצד המוכיח יש בעיה בהטפת המוסר כי היא מקרינה תחושה של יהירות והתנשאות; משום כך חש הננזף צורך להתגונן, דבר המתבטא במעטה הגנתי החוסם קבלת הערות. במקרה קיצוני יותר, הופך הננזף מנתקף לתוקף. הוא מחפש פגמים במוכיח בכדי להעיר לו עליהם.

ביטוי לקושי הגדול בְּמִצְוֹת התוכחה, אנו מוצאים בדיון בין שלושה תנאים מפורסמים:

1. "אמר רבי טרפון: העבודה! (נשבע בעבודת בית המקדש) אם יש בדור הזה מי שיכול להוכיח.
2. אמר רבי אלעזר בן עזריה: העבודה! אם יש בדור הזה מי שיכול לקבל תוכחות.
3. אמר רבי עקיבא: העבודה! אם יש בדור הזה מי שיודע היאך מוכיחין".

(ספרי פרשת דברים, א)

כל תִּנְאָ משלושת התנאים האלה ביטא קדקוד אחר ממשולש התוכחה המורכב מ-מוכיח, מוכח ותוכחה.

כלומר, כדי שדברי התוכחה יתקבלו, צריכים להתקיים שלושה תנאים:

- א. שהמוכיח יהיה שלם במעשיו.
 - ב. שהשומע יהיה עם לב פתוח.
 - ג. שדברי התוכחה ייאמרו בחכמה וברגישות.
1. **רבי טרפון** מצביע על המוכיח. כדי שאדם יהיה במעמד של מוכיח, עליו להיות שלם בתחום שעליו הוא מוכיח את חברו. לשם דוגמא, אדם שמוכיח את חברו על אי קימה לתפילה, חייב לוודא שהוא עצמו עומד בסטנדרט גבוה של קימה לתפילה יום יום.
 2. **רבי אלעזר בן עזריה** מציג את הצד הננזף. עליו להיות מוכן לשמוע, להקשיב, להשתפר ולתקן. על מקבל התוכחה להיות מרוצה מן ההזדמנות לתקן את הליקויים המפריעים לו בעבודת ה'.
 3. **רבי עקיבא** מתייחס לצורת הדיבור בין המוכיח לבין מקבל התוכחה. צריך ללמוד איך מוכיחים כדי שלא לפגוע, וכדי שהדברים יתקבלו ויחוללו את השינוי הנדרש.

נסכם ונאמר:

- רבי טרפון**, מדגיש את נקודת המוצא.
- רבי אלעזר בן עזריה**, את נקודת היעד.
- רבי עקיבא** מצביע על המסלול בין נקודת המוצא לנקודת היעד.

■ ייסורי מצפון

הגמרא במסכת חגיגה (דף ט:): מספרת על רבי אלעזר, שהיה בוכה ומתרגש עד דמעות בשעה שהיה מגיע לפסוק הבא:

”...וְלֹא יִכְלֹוּ אָחִיו לְעֲנֹת אֶתֹּו כִּי נִבְהָלוּ מִפְּנֵי” (בראשית מה, ג)

בשעה שיוסף התגלה לאחיו באמרו ”אֲנִי יוֹסֵף!” היו אחיו בהלם מבלי יכולת תגובה. רבי אלעזר הרגיש שהפסוק הזה מדבר אליו. אם מול תוכחה של בשר ודם (בן אנוש) כך, איך תהיה התגובה שלנו כשיבוא ה' ויוכיח אותנו על מעשינו? הריגוש הזה התחולל גם אצל האמורא **אבא כהן ברדלא**, מחכמי המדרש:

”אבא כהן ברדלא אומר: אוי לנו מיום הדין, אוי לנו מיום התוכחה.

בלעם, נביא הגויים, לא היה יכול לעמוד בתוכחה של אתונו.

הדא הוא דכתיב: '...הַהֶסְכֵּן הַסְכַּנְתִּי לְעֲשׂוֹת לָךְ כֹּה? וַיֹּאמֶר לֹא!' (במדבר כב, ל) ...”.

(מדרש בראשית רבה, סדר ויגש, פרשה צג, י)

אבא כהן ברדלא עורך חשבון נפש. אם **בלעם**, שהיה ראש חכמי הגויים, לא היה יכול לעמוד מול תוכחתה של אתונו; אם גם בני יעקב לא היו יכולים לעמוד מול תוכחתו של יוסף, שהיה קטן שבאחים, איך נעמוד אנחנו מול הקב"ה כשתגיע העת, בה הוא יוכיח כל אחד ואחד מאתנו לפי מה שהוא? נתבונן היטב.

על פי זה, מה הם אותם דברי מוסר המצוידים כושר חדירה עמוק ביותר? מה הם הדברים הפועלים בצורה החזקה ביותר על הנפש, המביאים את האדם לריגוש עד דמעות, כלומר דברים היוצרים חרטה אמתית?

הנה בלעם הכה את אתונו משום שחשב שהיא מתעללת בו ללא סיבה. כאשר נוכח שההיפך הוא הנכון, ודווקא היא שירתה אותו בנאמנות ובמסירות כל חייה, וגם כעת כל מגמתה הייתה להציל את חייו ממכת החרב של המלאך – הוא נאלם דום.

יוסף נשלח על ידי אביו לדרוש בשלום אחיו ולהביא להם ברכה מן הבית. אחיו חשדו בו שהוא בא לרגל אחריהם ולספר לאביו על מעשיהם, והנה כעת עומד לפנייהם המשנה למלך מצרים ומגלה להם:

”...אֲנִי יוֹסֵף אֲחִיכֶם אֲשֶׁר מִכִּרְתֶּם אֶתִּי מִצְרַיִם”.

(בראשית מה, ד)

אני אחיכם, אשר באתי אליכם כאח וכאוהב. הבאתי לכם חבילות שלום מאבא ובאתי לדרוש בשלומכם ולחזק את ידכם. האם זהו הגמול שהייתי ראוי לו להימכר על ידכם לעבד?!

דברי תוכחה אלו חותכים בבשר החי וקשה מאוד לעמוד בפניהם. משום כך נאלמו אחיו דום מבלי יכולת תגובה.

הנה עם ישראל מטיח האשמות כבדות כלפי ה', כפי שכתוב בפרשתנו:

”וַתִּרְגְּנוּ בְּאֵהָלֵיכֶם וַתֹּאמְרוּ: בְּשִׁנְאֵת ה' אֲתָנוּ הוֹצִיאָנוּ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם, לִתֵּת אֶתָּנוּ בְּיַד הָאֱמֹרִי לְהַשְׁמִידָנוּ”.

(דברים א, כז)

בְּשִׁנְאֵת ה' אֲתָנוּ?!

איך אפשר להעלות על הדעת קובלנה מסוג זה? הרי התמונה האמתית הפוכה לחלוטין!

”כִּי מֵאֲהַבַת ה' אֶתְכֶם וּמִשָּׁמְרוֹ אֶת הַשְּׁבֻעָה אֲשֶׁר נִשְׁבַּע לְאַבְתִּיכֶם הוֹצִיא ה' אֶתְכֶם בְּיַד חֲזָקָה, וַיַּפְדֶּךָ מִבֵּית עַבְדִּים מִיַּד פְּרַעֲהַ מֶלֶךְ מִצְרַיִם”.

(דברים ז, ח)

משה רבנו נוזף בעם ישראל: איך יכולתם לחשוך בקב"ה בצורה כזאת, כאשר אני יודע שיום ולילה ה' חושב עליכם רק טוב ומתוך אהבה אמיתית כאב הדואג לבנו!

”וּבַמִּדְבָּר אֲשֶׁר רָאִיתָ אֲשֶׁר נִשְׁאַף ה' אֶל־לִהְיוֹת כְּאֲשֶׁר יִשָּׂא אִישׁ אֶת בְּנוֹ, בְּכָל הַדֶּרֶךְ אֲשֶׁר הֲלַכְתֶּם...”.

(דברים א, לא)

התיאור הזה חוזר על עצמו עם ירמיהו הנביא:

”וַיֹּאמְרוּ (העם) לָכֵן וְנַחֲשָׁבָה עַל יִרְמְיָהוּ מִחֲשָׁבוֹת... לָכֵן וְנִכְהוּ בַלְשׁוֹן וְאֵל נִקְשִׁיבָה אֶל כָּל דְּבָרָיו”.

(ירמיהו יח, יח)

בעוד שהאמת מוטחת בתפילת ירמיהו הנביא לה':

”הַקְשִׁיבָה ה' אֱלֹהֵי וְשִׁמְעֵ לְקוֹל יְרִיבֵי. הֲיִשְׁלַם תַּחַת טוֹבָה רָעָה? כִּי כָרוּ שׁוֹחָה לְנַפְשִׁי, זָכַר עַמְדִּי לְפָנֶיךָ לְדַבֵּר עֲלֵיהֶם טוֹבָה, לְהַשִּׁיב אֶת חַמְתְּךָ מֵהֶם”.

(שם, פסוקים יט-כ)

ולא רק ירמיהו אלא הקב"ה בעצמו מעיד ואומר:

"כִּי אֲנֹכִי (ה') יִדְעֵתִי אֶת הַמַּחְשְׁבֹת אֲשֶׁר אֲנֹכִי חֹשֵׁב עֲלֵיכֶם, נְאֻם ה', מִחֻשְׁבוֹת שְׁלוֹם וְלֹא לְרָעָה, לְתֵת לָכֶם אַחֲרִית וְתִקְוָה".
(ירמיהו כט, יא)

זהו המוסר האמתי אשר צריך לנגוע בכל אחד מאתנו עמוק עמוק בלב. יגיע היום ובו יתברר מה עשה ה' עבורנו ולמעננו יום יום ושעה שעה, ומה אנחנו עשינו בתמורה. זו כוונת חז"ל באמרם: אוי לנו מיום הדין, אוי לנו מיום התוכחה. לא הפחד מהעונש, אלא ה**בושה ממעשינו**.

בכל שנה אנו מגיעים לפרשה הזאת סמוך לתשעה באב, סמוך ליום חורבן בית המקדש. ביום זה איבדנו את הקשר הנבואי עם בורא עולם והתפזרנו לכל רוח. בסופו של דבר יתברר שגם מהלך זה היה לטובתנו, כדי ש**נִבְנֶה** טוב יותר ממה שהיינו.

תוכו רצוף אהבה

שלמה המלך מגדיר בדברים קצרים וקולעים את התוכחה האמתית והטהורה:

"טוֹבָה תּוֹכַחַת מִגְלָה מֵאַהֲבָה מִסְתָּרִית".
(משלי כז, ה)

לכאורה, פשוט הלשון מלמד, שעדיף להוכיח ולהעיר בצורה גלויה (כדי לתת הזדמנות לתיקון), מאשר להישאר אהוב בסתר וללא הערות.

המעין בפסוק הזה ימצא את התובנה העמוקה הבאה:

טוֹבָה תּוֹכַחַת מִגְלָה, **כשהיא נובעת** מֵאַהֲבָה נסתרת. כלומר, כוח השפעתה של התוכחה הגלויה תלוי בכוח המניע שהיא אהבה נסתרת.

זה מתאים מאוד לסדר הפסוקים העוטפים את מצוות התוכחה:

1. "לֹא תִשָּׂא אֶת אָחִיךָ בְּלִבְבְּךָ..." (ויקרא יט, ז) –

כלומר, זו נקודת המוצא של התורה למצוות התוכחה: ייתכן, כי אחיך פגע בך ואתה מחכה לשעת כושר לנקום בו. הנה שעת הכושר הגיעה ואחייך נכשל בעבירה. בסתר לבך אתה שמח בכישלוננו ולכן אין לך עניין להעיר לו, מתוך כוונה שימשיך לחטוא וימות ברשעתו!

2. "...הוֹכַח תּוֹכִיחַ אֶת עַמִּיתְךָ וְלֹא תִשָּׂא עָלָיו חֲטָא" (שם) –

אתה חייב להתגבר על יצרך ולהוכיח אותו, כדי שיעלה על מסלול של תיקון.

3. "לֹא תִקֶם וְלֹא תִטּוֹר אֶת בְּנֵי עַמֶּךָ וְאֶהְבֶּתָ לְרַעְךָ כְּמוֹךָ, אֲנִי ה'" (שם, פסוק יח) –

אל תתעלם מכישלוננו של אחיך ותניח לו להמשיך להידרדר, אלא "וְאֶהְבֶּתָ לְרַעְךָ כְּמוֹךָ" – מתוך כך תעיר לו הערת תיקון, כדי שיתקן את דרכיו ויחיה.

כשהמקום ממנו ניגשים למצוות התוכחה הוא מקום של אהבה, גם מקבל התוכחה משיב אהבה.

מצויה בדינו עדות מעניינת מאוד של רבי יוחנן בן נורי:

"מעיד אני עלי שמים וארץ, שהרבה פעמים לקה (נזוף) עקיבא (רבי עקיבא) על ידי, על שהייתי קובל (מתלונן) עליו לפני רבן גמליאל, וכל שכן שהוסיף בי אהבה (לא רק שלא כעס עלי, אלא אפילו אהב אותי יותר), לקיים מה שנאמר: '... הוֹכַח לְחַכְמָם וְיִאָהֲבֶהָ' (משלי ט, ח)". (ערכין טז:)

רבי יוחנן בן נורי ידע היאך מוכיחים, ורבי עקיבא ידע כיצד לקבל תוכחה.

ספר ירמיהו מלא תוכחות נוקבות ומרירות, כלפי עם ישראל.

נתבונן כיצד ירמיהו הנביא פותח את נבואותיו הקשות, ומה ה' מצווה עליו לומר בתחילת נבואתו:

"וַיְהִי דְבַר ה' אֵלַי לֵאמֹר:

הֲלוֹךְ וְקִרְאתָ בְּאָזְנֵי יְרוּשָׁלַם לֵאמֹר: כֹּה אָמַר ה', זְכַרְתִּי לָךְ חֶסֶד נְעוּרֶיךָ אֲהַבְתָּ כְּלוּלְתֶיךָ לְכַתֵּף אַחֲרֵי בְּמִדְבַר בְּאֶרֶץ לֹא זְרוּעָה.

קִדְשׁ יִשְׂרָאֵל לֵה' רַאשִׁית תְּבוּאָתָה...". (ירמיהו ב, א-ג)

אחי, הרב מרדכי סבתו פירש, שירמיהו בא להדגיש שבניגוד ליחס של ה' לישראל הזוכר להם חסד הליכתם אחריו במדבר, עם ישראל מגיב בכפיות טובה:

"...מֵה מִצְאוּ אֲבוֹתֵיכֶם בִּי עוֹל כִּי רָחֳקוּ מֵעָלַי... וְלֹא אָמְרוּ אֵיךְ ה' הִמְעֵלָה אֶתְנוּ

מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם, הַמּוֹלִיךְ אֶתְנוּ בְּמִדְבַר בְּאֶרֶץ עֲרָבָה וְשׁוּחָה...". (שם, פסוקים ה-ו)

ולי נראה לפרש, שהפתיח הזה של ירמיהו הנביא בא להדגיש באוזני עם ישראל כי כל נבואות הזעם שייאמרו בעתיד בשליחות ה' נובעות ממקום של אהבה. ה' אוהב את עם ישראל ואינו שוכח לעולם את החסד ואת האהבה, את הקרבה והמסירות שגילה עם ישראל לה' בצאתו ממצרים.

אחי, הרב ניסים סבתו הוסיף ופירש:

מה הוא "חֶסֶד נְעוּרַיִךְ... לְכַתֵּךְ אַחֲרַי בְּמִדְבָּר"?

כוונת הכתוב היא ל-38 שנות נדודים במדבר, אחרי גזירת דור המרגלים. למרות שהעם ידע כי נגזר עליו למות במדבר ולמעשה אין הוא הולך לשום מקום, בכל זאת הוא המשיך ללכת אחרי ה' בארץ לא זרועה.

עם ישראל הוא עם קדוש, ולכן ה' מעוניין שהעם ישמור על רמה גבוהה של מוסר ואמונה כיאות לעם ה'.

ירמיהו הנביא נשמע כאומר: למרות הדברים הקשים שאני עומד להשמיע, על אף הכול ולמרות הכול,

"קִדְשׁ יִשְׂרָאֵל לְה'..."

